

Протидія сепаратизму в контексті етнонаціональної політики: європейський і український досвід

У книзі представлено комплексний аналіз сепаратизму – в історичному, політологічному, правовому, соціологічному, економікогеографічному, безпековому аспектах. З огляду на роль етнічного чинника у зародженні та посиленні сепаратизму спростовано основні положення концепції про «гарний» та «поганий» націоналізм. Показано, що така дихотомія справила негативний вплив на реалізацію активної проукраїнської етнополітики та сприйняття національно-визвольних рухів у світі.

Особливий акцент зроблено на вивченні європейського досвіду протидії сепаратизму. Розглянуто феномен сепаратизму у Великій Британії та Іспанії, політику Євросоюзу щодо вимог регіонів про більшу автономію. Розкрито еволюцію формування вимог до етнонаціональної політики країн-кандидатів на членство в Євросоюзі.

Проаналізовано передумови виникнення сепаратизму в Україні та інструменти протидії йому в контексті державної етнонаціональної політики. Детально розглянуто спроби РФ щодо розпалювання сепаратистських настроїв у Криму та на Донбасі як передумови збройної агресії проти України. Розкрито особливості сепаратистських проявів у прикордонних областях України.

Для політологів, етнополітологів, юристів та всіх, хто цікавиться проблемами етнонаціональної політики, націєтворення та державотворення.

Національна академія наук України
Інститут держави і права імені В. М. Корещького НАН України

Оксана Степаненко

**ПРОТИДІЯ СЕПАРАТИЗМУ
В КОНТЕКСТІ
ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ
ПОЛІТИКИ:
європейський і український
досвід**

Монографія

Київ – 2025

Рецензенти:

Кресіна І. О. – доктор політичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України;

Корнієвський О. А. – доктор політичних наук, професор;

Піпченко Н. О. – доктор політичних наук, професор.

Степаненко О. В.

**С83 Протидія сепаратизму в контексті етнонаціональної політики:
європейський і український досвід:** монографія. Київ: Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Видавництво «Норма права», 2025. 268 с.

ISBN 978-617-8306-31-1

У книзі представлено комплексний аналіз сепаратизму – в історичному, політологічному, правовому, соціологічному, економіко-географічному, безпековому аспектах. З огляду на роль етнічного чинника у зародженні та посиленні сепаратизму спростовано основні положення концепції про «гарний» та «поганий» націоналізм. Показано, що така дихотомія справила негативний вплив на реалізацію активної проукраїнської етнополітики та сприйняття національно-визвольних рухів у світі.

Особливий акцент зроблено на вивченні європейського досвіду протидії сепаратизму. Розглянуто феномен сепаратизму у Великій Британії та Іспанії, політику Євросоюзу щодо вимог регіонів про більшу автономію. Розкрито еволюцію формування вимог до етнонаціональної політики країн-кандидатів на членство в Євросоюзі.

Проаналізовано передумови виникнення сепаратизму в Україні та інструменти протидії йому в контексті державної етнонаціональної політики. Детально розглянуто спроби РФ щодо розпалювання сепаратистських настроїв у Криму та на Донбасі як передумови збройної агресії проти України. Розкрито особливості сепаратистських проявів у прикордонних областях України.

Для політологів, етнополітологів, юристів та всіх, хто цікавиться проблемами етнонаціональної політики, націєтворення та державотворення.

УДК 323.173

Видавництво «Норма права» прагне сталого майбутнього для нашого бізнесу, наших читачів і нашої планети. У цьому виданні використано папір, сертифікований FSC® та PEFC™

© Степаненко О. В., 2025

© Інститут держави і права

імені В. М. Корецького НАН України, 2025

© Видавництво «Норма права», 2025

ISBN 978-617-8306-31-1

Зміст

ВСТУП	5
--------------------	----------

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

ДОСЛІДЖЕННЯ СЕПАРАТИЗМУ.....	9
-------------------------------------	----------

1.1. Наукові підходи до визначення феномена
сепаратизму	11
1.2. Проблематика виникнення та еволюції
сепаратизму в сучасній політичній науці.....	23
1.3. Етнополітичні інструменти протидії
сепаратизму	57

РОЗДІЛ 2

СЕПАРАТИСТСЬКІ РУХИ ТА ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА

ПОЛІТИКА В ЄВРОПІ	85
--------------------------------	-----------

2.1. Політика щодо протидії сепаратизму
в державах-членах Європейського Союзу	93
2.2. Феномен сепаратизму в Іспанії
та Великій Британії.....	102
2.3. Вплив розширення ЄС на етнонаціональну
політику держав-кандидатів	118

РОЗДІЛ 3

ПРОТИДІЯ СЕПАРАТИЗМУ В СИСТЕМІ

ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ	141
--	------------

3.1. Детермінанти активізації сепаратизму в Україні
й пріоритети державної етнонаціональної
політики	143
3.2. Конструювання проросійського сепаратизму
в Криму та на Донбасі	170

Зміст

3.3. Сепаратизм як загроза національній безпеці: правові та етнополітичні інструменти десепаратизації	190
3.4. Сепаратизм та етнонаціональна політика після 24 лютого 2022 року.....	207
ВИСНОВКИ	221
ЛІТЕРАТУРА	227

ВСТУП

Деякі десятиліття відносного спокою породили віру міжнародної спільноти в те, що у світі після розпаду біполярної системи збережеться статус-кво. Проте світ увійшов у безладну багатополарність, а повномасштабна війна РФ проти України запустила глобальні процеси перегляду й трансформації світового порядку. Турбулентності XXI століттю додають безпекові виклики, зокрема поява нового типу воєн, ядерний тероризм, світова продовольча та енергетична криза, потреба у реформуванні міжнародних інституцій, ескалація регіональних конфліктів, зростаюча конкуренція між США та КНР, міграція, активізація праворадикальних і ліворадикальних рухів, посилення популістської риторики, поширення нових різновидів небезпечних епідемій, які формують новий порядок денний сучасності. Також світ потрясають небезпечні своїми наслідками сепаратистські рухи, які в умовах світової гібридної війни набули нових форм і стратегічного потенціалу, стали серйозною асиметричною загрозою як окремим країнам чи регіонам, так і світоустрою загалом. Повномасштабна збройна агресія РФ проти України засвідчила, що сепаратизм є конструйованим феноменом, який несе безпосередню загрозу національній безпеці й територіальній цілісності держави.

Основним завданням системи національної безпеки України повинен стати захист базових інтересів Українського народу. Ця система має спрямовуватися на запобігання внутрішнім (відцентровим тенденціям) і зовнішнім деструктивним чинникам (війнам). Врахування етнічного чинника та особливостей міжетнічних відносин є вкрай важливим, оскільки новою тенденцією етнополітичних і геополітичних процесів є їх трансформація внаслідок деструктивного впливу зовнішніх чинників, що дестабілізують внутрішньополітичну ситуацію в державі. Мінімізація конфліктогенного потенціалу міжетнічних відносин є важливою складовою заходів щодо забезпечення державного суверенітету й територіальної цілісності України.

Штучний розкол серед населення, що створюється внаслідок стимулювання внутрішніх суперечностей політичного, міжетнічного та міжконфесійного характеру, провокування соціально-економічних проблем, тривалої русифікації, нав'язування населенню певних цивілізаційних ідей і цінностей, під час внутрішньодержавної кризи призвів до активізації сепаратистських настроїв, носії яких традиційно залишалися на маргінесі політичного поля.

Оцінювання рівня сепаратистської загрози та протидія їй неможливі без дослідження всіх чинників, що зумовили появу та активізацію явища сепаратизму. Адже, набуваючи форм насилля, тероризму, збройних сутичок та інших антисуспільних явищ, сепаратизм стає дестабілізаційним чинником у багатьох суверенних державах. Тож вироблення ефективної системи протидії сепаратизму має відбуватися одночасно із формуванням нової державної етнонаціональної політики як частини політики національної безпеки, оскільки саме національна безпека в сучасних умовах є об'єктом деструктивного впливу. В прикінцевих положеннях Стратегії національної безпеки від 14.09.2020 р. не передбачено розробки документа, що визначав би шлях та інструменти реалізації етнонаціональної політики. У Стратегії людського розвитку від 14.05.2021 р. однією з оперативних цілей вказується розвиток культурної спадщини та збереження національної пам'яті, що є тільки одним із багатьох можливих напрямів реалізації етнонаціональної політики.

Збереження й утвердження української державності потребує дієвої, ефективної системи запобігання та протидії сепаратизму в умовах розв'язаної рф широкомасштабної війни. Попри пріоритетність ця система перебуває в процесі формування. Тому, враховуючи динаміку змін зовнішнього та внутрішнього середовища, розробка відповідного комплексу дій в науково-експертних колах та на рівні державної політики є одним з основних питань порядку денного як в етнонаціональній, так і в безпековій сферах.

Десятиліття протистояння російській збройній агресії особливо гостро поставило питання про необхідність розрізнення штучного, інспірованого ззовні сепаратизму від

національно-визвольних рухів. У контексті України йдеться насамперед про постімперську ностальгію за «радянським народом», що лягла в основу створення «народних» республік на Донечині та Луганщині, та необхідність підтримувати та зміцнювати національну самосвідомість поневолених народів рф.

Теоретичні аспекти дослідження сепаратизму досить глибоко розглянуті в наукових працях зарубіжних учених. До різноманітних аспектів сепаратизму зверталися Б. Андерсон, І. Бернард, Е. Гелнер, Т. Гар, Д. Л. Горовіц, К. Каннінгем, Дж. Келлас, М. Коен, Дж. Лібл, С. Ліпсет, К. Макконахі, С. Роккан, Дж. Соренс, М. Хетчер та ін.

Сепаратистські тенденції в Україні до 2014 р. досліджувалися у контексті етнічного конфлікту (В. Котигоренко), його передумов (Т. Вакулова, Д. Маковська), управління ним (А. Кіссе) та методів врегулювання етнополітичного конфлікту (П. Єрмаков, В. Коцур, Г. Родик). У цей же період з'явилися перші праці про етнополітичну безпеку України (Н. Ціцуашвілі). Також увагу дослідників привертала регіональні особливості етнополітичних процесів (І. Зварич), проблематика угорської меншини (Ю. Гузинець), українсько-російських відносин (В. Нагірний, В. Семко). Кримське питання в даному аспекті досліджували С. Бекіров, Ю. Білецька, С. Штепа. Проблематика сепаратизму розглядається у статтях М. Басараба, Р. Ключника, К. Колісник, Т. Костюк, О. Кучик, В. Олішевської, П. Панченко, В. Рахмайлова, Є. Рябініна, О. Цебенко.

Після анексії рф АР Крим і тимчасової окупації окремих районів Донецької та Луганської областей у 2014 р. тема сепаратизму стала однією з провідних в етнополітичному дискурсі України. Теоретичні аспекти цього явища знайшли широке відображення у низці статей (В. Наконечний, Є. Рябінін, Л. Сталенна, М. Стиранка, О. Токовенко, О. Федунь, І. Філоненко, М. Хилько). Безпековий вимір сепаратизму досліджували О. Дахно, С. Сьомін, у контексті етнополітичної стабільності – С. Асланов, територіальної цілісності держав – В. Явір. Частина наукових досліджень присвячена правовим методам протидії сепаратизму (Т. Беркій, О. Бондаренко, І. Кресіна, І. Копотун, А. Місюра, В. Руфанова). Також

досліджувалися соціальні (В. Горбатенко, К. Лобода), економічні (Н. Резнікова) та міжнародно-правові аспекти протидії сепаратизму (М. Здорова, О. Кресін, О. Шаран).

Чимало уваги українські вчені приділили дослідженню європейського феномена сепаратизму, насамперед у Великій Британії (В. Грубов, О. Зернецька, Бельгії (Н. Фозекош), Європейському Союзі загалом (К. Вітман, І. Жолоб, М. Мосора), а також у країнах Азії (І. Володін, В. Ріпа, І. Філоненко), Африки (В. Латенко), на пострадянському просторі (М. Здорова, Ю. Лесик). Після 2014 р. науковий інтерес до проблематики українського сепаратизму посилюється й серед зарубіжних дослідників (праці І. Качановського, Е. Джуліано, Р. Скави, Г. Россолінські-Лібе, П. Д'Анері, Т. Хопф, Я. Барб'єрі та ін.).

Однак проблематика сепаратизму в контексті формування і реалізації державної етнонаціональної політики з урахуванням наслідків повномасштабного вторгнення РФ на територію суверенної України не стала предметом окремого дослідження українських учених. Більше того, з огляду на зростання напруженості у світі, дедалі частіші спорадичні спалахи збройних конфліктів протягом останніх трьох років слід очікувати на переосмислення феномена сепаратизму та націоналізму через посилення деглобалізаційних тенденцій та формування засад нового світопорядку.

РОЗДІЛ 1

Теоретико- методологічні засади дослідження сепаратизму

1.1. Наукові підходи до визначення феномена сепаратизму

Як державне політичне явище сепаратизм практично не існував до появи поствестфальських держав і, можливо, до виникнення націоналізму та держави-нації у XIX ст. До створення таких держав статус регіонів рідко визначався більш-менш добровільним об'єднанням, а набагато частіше – силовими засобами, так що питання «відокремлення» тієї чи іншої території від іншої вирішувалося зовнішніми акторами, а не місцевими заявами про незалежність, і до того ж зазвичай призводило до інкорпорації в іншу державу. Клаптикова ковдра королівств і князівств, якою була Європа, а згодом і прикордонні регіони більшості країн, суттєво змінилася з початку XIX ст. Дійсно, кордони майже всіх країн змінилися з моменту їхнього виникнення, з'явилося багато нових держав і ще більше зникло. Історія держав, таким чином, є динамічною, і претензії на незалежну державність з боку існуючих держав можна розглядати як частину цього історичного прогресу.

Договори 1648 року, які склали Вестфальський мир, надали державам виключний суверенітет у межах визначеної території. Поствестфальські держави, особливо ті, що виникли на хвилі націоналізму XIX ст., сформувалися навколо центру-столиці та/або панівної мовної групи попри існування інших мов та діалектів. У випадках відсутності центру або недоступності домінуючої мовної групи держави проходили через процес перегляду своїх кордонів та націоналізації меншин.

Винятками з цього процесу є Швейцарія (протягом 1291–1499 років вона вдалася до інкорпорації, що замінила більш примітивні націоналістичні форми) та держави, які продовжують відчувати антидержавну войовничість на ґрунті такого національного примітивізму (наприклад, баскський регіон Іспанії, колишня Югославія, колишній Радянський Союз, Бельгія, Шотландія та Уельс у Великій Британії).

Ідею сепаратизму можна простежити з часів Римської імперії, яка хоча і була імперією в класичному розумінні,

проте з 212 р. н.е. також могла розглядатися як громадянська держава. Саме відтоді громадянство надавалося всім вільно народженим жителям імперії, що ґрунтувалося на встановленому верховенстві права, доступному для цих громадян, і спільній (якщо не універсальній) мові. Єдина грошова одиниця, оподаткування та система доріг також характеризували Римську імперію як різновид федерації. Виходячи з цього, можна численні повстання вважати сепаратистськими, однак, на думку поневолених народів, це радше були війнами або вигнанням окупантів.

Попри появу ідеї державного суверенітету Європа проходила крізь численні зміни кордонів, що супроводжувалися створенням, зникненням та відродженням кількох країн. Єдність Великої Британії була випробувана шотландським та ірландським повстаннями, причому останньому вдалося відокремитися від формальної союзної держави у 1922 році. Хоча війни тривали і час від часу спалахували регіональні повстання, ідея сепаратизму ще не була поширеною, не в останню чергу тому, що більша частина світу все ще перебувала під владою імперій, а в Європі та Америці перевага надавалася стабільності через гегемонію або баланс сил.

Деякі дослідники вважають, що джерела сепаратизму як суспільного явища беруть початок ще в XVII ст. в релігійній сфері. Так, у ті часи в Англії виник релігійно-суспільний рух брауністів. Ця опозиційна до панівної церкви течія прагнула відокремлення, за що й отримала назву «Незалежних». Релігійний сепаратизм брауністів апелював до почуттів простого люду та був особливо популярним за часів протекторату Олівера Кромвеля (1653–1658). Ще одним яскравим історичним прикладом сепаратизму була Війна за незалежність північноамериканських колоній та утворення Сполучених Штатів Америки. Отже, можна говорити, що перенесення поняття сепаратизму до сфери політичних відносин відбулось уже на етапі формування національних держав, становлення й розвитку капіталістичних відносин.

З еволюцією політико-правової думки починає формуватись ідейно-теоретична основа сепаратизму – «принцип національності». Він був продуктом Великої

1.1. Наукові підходи до визначення феномена сепаратизму

Французької революції, яка, за словами швейцарського історика У. Альтерматта, «відкинувши поняття держави як особистого володіння монарха, замінила його ідеєю національного чи народного суверенітету, заснованого на визнанні всього цивільно-правомірного населення країни джерелом політичної влади. Зазначені події відіграли винятково важливу роль у завершенні формування образу національної держави, сформованого спочатку в європейській політичній традиції»¹.

Наприкінці XVIII ст. поширеним було визначення сепаратистів як відокремленого руху людей, що виник унаслідок розбіжностей у трактуванні церковних учень та культів у певній країні. Проте в XIX ст. зазначене явище почало розглядатися виключно з політичної точки зору як рух, спрямований на досягнення окремою областю держави автономії або повної політичної самостійності, як це визначалося в Енциклопедичному словнику Ф. Брокгауза та І. Єфрона. За радянських часів сепаратизм не був об'єктом спеціального наукового дослідження, а всі його дефініції мали європоцентричний характер і ґрунтувалися на віддалених історичних прикладах країн так званого «капіталістичного табору». Згідно з Великою радянською енциклопедією за 1955 рік сепаратизм властивий багатонаціональним буржуазним державам і являє собою прагнення окремих груп населення, які представляють національні меншини, до відділення від даної держави та створення самостійної держави або автономної області. При цьому вибір народом тієї чи іншої форми самовизначення – автономії, федерації або сепарації залежить від конкретних історичних умов. На відміну від національно-визвольного руху сепаратизм не слід вважати масовим народним рухом, оскільки він зазвичай віддзеркалює інтереси окремих кіл буржуазії, права яких утискаються правлячою буржуазією панівної нації. Якщо ж сепаратизм досягає успіху, то його результатами послуговується місцева буржуазія, яка намагається шляхом повного відділення або автономії

¹ Altermatt U. Das Fanal von Sarajevo. Ethnonationalismus in Europa. Paderborn: Schöningh, 1997. P. 54-55.

встановити монопольне панування у новоствореній державі або автономній області. У наступних виданнях енциклопедії визначення сепаратизму було вилучене. Ігнорування теми націоналізму, що тлумачився як основа всіх відцентрових рухів, призвело до виключення проблеми сепаратизму з радянського, відповідно й вітчизняного, наукового дискурсу аж до 1980-х років.

Нині сепаратизм є об'єктом вивчення безпекових, юридичних, політичних дисциплін. У політологічній літературі наводиться багато дефініцій цього поняття, які розкривають різні аспекти сепаратизму як складової політичного процесу. Сепаратизм розглядається переважно з трьох точок зору – як складова територіального конфлікту, політичний феномен та ідеологія.

Американський дослідник Д. Горовіц тлумачить сепаратизм як вихід групи та її території із юрисдикції більшої держави, частиною якої вона є, з подальшим утворенням власної². Французький політолог П. Ланглуа вважає, що це політичний рух, спрямований на звільнення від держави, в межах якої знаходиться національна або регіональна спільнота, що ставить за мету створення власної незалежної держави³.

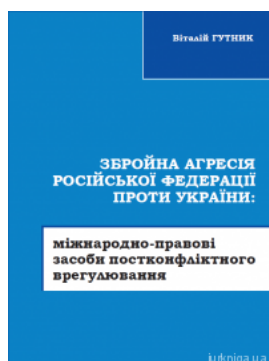
Як образ, діяльність, принцип або практику, розроблену з метою повного виходу якоїсь частини з централізованого державного організму, сепаратизм розумів Л. Снайдер. На його думку, невизнання легітимності центральної влади призводить до заперечення автономії та федерації як можливих форм самовизначення. Усвідомлюючи протизаконність своїх вимог, сепаратисти зазвичай апелюють до моралі та формують собі образ борців за справедливість⁴.

² Horowitz D. L. Irredentas and Secessions: Adjacent Phenomena, Neglected Connections. *International Journal of Comparative Sociology*. 1992. Vol. 23. № 1–2. P. 11–12.

³ Міжнародний досвід боротьби із сепаратизмом: висновки для України: аналіт. доп. / О. О. Резнікова, А. О. Місюра, С. В. Дрьомов, К. Є. Войтовський. Київ: НІСД, 2016. С. 6.

⁴ Snyder L. L. Global multi-nationalism. *Autonomy of independence*. London, 1982. P. 17.

Книги, які можуть вас зацікавити

Збройна агресія
Російської Федерації
проти України:
міжнародно-правові
засоби
постконфліктного
врегулювання

Правове забезпечення
повоєнного
відродження України

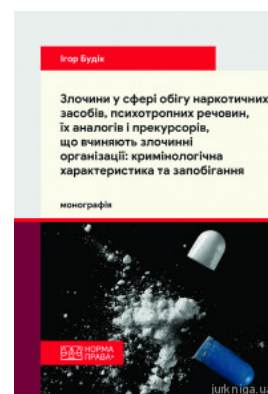
Кримінально-правова
політика України під
впливом факторів
воєнного характеру та
її віддзеркалення в
експертній думці

Кримінальна
відповідальність за
створення злочинної
організації чи злочинної
спільноти та участь у
них: проблеми теорії і
практики

Дисциплінарна
відповідальність за
корупційні та пов'язані
з корупцією
правопорушення.
Законодавство,
практика, пропозиції

Злочини у сфері обігу
наркотичних засобів,
психотропних речовин,
їх аналогів і
прекурсорів, що
вчиняють злочинні
організації:
кримінологічна...

Перейти до галузі права
Конституційне право

Перейти на сайт →